

31 MART 1918

Azərbaycanlıların Soyqırım Günü

Mart soyqırımını və ya Mart hadisələri - 1918-ci ilin 30 mart və 3 aprel tarixləri arasında Bakı şəhərində və Bakı quberniyasının müxtəlif bölgələrində, eləcə də Göyçay, Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Salyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və digər ərazilərdə Bakı Soveti və Daşnaksütundan olan erməni silahlı dəstələrinin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğın.

UNUTMADIQ!

Azərbaycanın 3-cü prezidenti Heydər Əliyevin 26 mart 1998-ci il tarixli Sərəncamı ilə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü kimi qeyd olunur.

Soyqırımdan öncəki vəziyyət

1917-ci ildə Rusiyada baş vermiş Oktyabr inqilabının nəticəsində, Stepan Şaumyanın başçılıq etdiyi bolşevik Bakı Soveti Bakı quberniyasında hakimiyyəti ələ keçirmişdir. Etnik erməni olan və Britaniya hökumətindən milyon qızıl rubl məbləğində ilkin yardım alan Stepan Şaumyan, Bakıda azərbaycanlılara qarşı bolşeviklərlə erməni milliyətçilərinin əməkdaşlığını təmin etmişdir.

Bakıda rus və erməni silahlı dəstələri Azərbaycan əhalisini qarət etməyə başlayır. Soyğunçuluq, qarmaqarışılıq və özbaşına axtarışlar ancaq azərbaycanlıların yaşadığı məhəllələrdə baş verirdi. Buna etiraz edən müsəlman tacirləri bütün mağazaları bağlamışdılar. 1917-ci il dekabrın 26-da Bakıda türklərin dükan və mağazalarının, demək olar

ki, çoxu bağlanmışdı. Hadisələrdən təlaşa düşən azərbaycanlılar narahat olmağa başlayırlar. "İsmailiyyə" binasının qarşısında mitinq keçirilir və buraya 3000 nəfərə qədər türk toplaşır və onlar Müsəlman İctimai Təşkilatları Komitəsindən tələb edir ki, şəhərdə qayda-qanun yaradılması üçün tədbir görsünlər. Çıxış edən natiqlər

soyğunçuluğa, zorakılığa və özbaşına axtarışlara etiraz edirdilər. Natiqlərdən biri Müsəlman İctimai Təşkilatının nümayəndəsinə müraciət edərək demişdi:

"Bundan sonra dözə bilmərik. Bizi köməksiz adamlar kimi döyürlər. Əgər bizi müdafiə edə bilməsəniz, onda biz özümüz özümüzü müdafiə etməyə məcbur olacağıq."

Mitinqə gələn Bakı Soveti İcraiyyə Komitəsinin sədr müavini Prokofiyev Caparidze əhalini sakitləşdirmək məqsədilə, Sovet tərəfindən hər cür özbaşınalığa son qoymaq üçün lazımi ölçü götürülməsinə söz verir. Mitinqdə, eyni zamanda, şəhər milisinin rəisi Q. Varşamyan çıxış edərək, əsgərlərin törətdikləri özbaşınalıqdan təəssüfləndiyini bildirir və xahiş edir ki, bu hadisələrə milli rəng verilməsin. Yığıncaqda iştirak edən Məhəmməd Əmin Rəsulzadə şəhərdə qarmaqarışıqlıq olmasın deyə, 5 nəfərdən ibarət komissiya yaradılmasını təklif edir. Uzun müzakirələrdən sonra qəbul edilən qətnamədə göstərilirdi ki, özbaşına axtarışların aparılmasına və silahların müsadirə olunmasına yol verilməsin, müsəlmanların yaşadığı sahələrə müsəlman milisləri qoyulsun. Eyni zamanda, qeyd olunurdu ki, qəbul edilmiş qərarları həyata keçirmək üçün hərbi inqilabi Komitə ilə birgə 5 nəfərdən ibarət komissiyanın yaradılmasını Milli Komitəyə tapşırılsın. Elə həmin gün qoyulan tələbləri yerinə yetirmək üçün Milli Komitənin təcili yığıncağı keçirilir. Bu yığıncaqda Əlimərdan bəy Topçubaşov, B. Aşurbəyov, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, İ. Heydərov və Məmmədhəsən Hacinski iştirak edirdi. Lakin Stepan Şaumyan başda olmaqla Bakı bolşevikləri bu təklifi qulaqardına vuraraq, azərbaycanlıları öz ətrafında toplayan və onları milli-azadlıq mübarizəsinə yönəldən "Müsavat" partiyasına, Müsəlman Milli Şurasına, həmçinin, onların sosial dayaqları olan Azərbaycan əhalisinə qarşı kütləvi qırğınlar törətmək üçün ciddi hazırlıq işləri görürdülər. Belə bir dövrdə, Urmiya cəbhəsindən qayıdan

rus – erməni əsgərlərinin bir hissəsi Bakıya toplaşdı. Bunun da bir neçə səbəbi vardı: əvvəla, Rusiyada oktyabr inqilabından sonra hakimiyyətə gələn bolşeviklər müharibəni davam etdirmək istəmirdilər. Rus ordusunda başıpozuqluq yaranmışdı və onların çoxu öz yerlərinə qayıtmaq istəyirdilər. Cəbhə xəttindən əsgərlər özbaşına çıxıb gedirdilər. Lakin bəzən yolların bağlanması və qorxulu olması bu hərbi qüvvələrin öz yerlərinə

getmələrinə mane olurdu. İkincisi, Bakı bolşevikləri əsgərlər arasında ciddi təbliğat apararaq onların öz tərəflərinə cəlb etməyə çalışırdılar. Bu dövrdə bolşeviklərin elə bir hərbi gücü olmadığından onlar rus-erməni silahlı dəstələrindən öz siyasətlərini

həyata keçirmək üçün istifadə etmək niyyətində idilər. Bolşeviklərin öz ətrafında birləşdirdiyi hərbi hissələr və bölmələr Azərbaycan xalqının mövcudluğuna təhlükə yaradırdı. Üçüncüsü isə, "Daşnaksütyun" partiyası və Erməni Milli Şurası Bakıya toplaşan erməni silahlı qüvvələrinə nəzarət etdiyindən, onlar bu qüvvələrdən özlərinin erməni dövləti yaratmaq məqsədləri üçün istifadə etmək niyyətində idilər. Burada da, bolşeviklərlə erməni şovinistlərinin məqsədləri üst-üstə düşürdü. Belə ki, əgər bolşeviklər Bakıda özlərinin tək hakimiyyətlərini yaratmaq fikrində idilərsə, ermənilər də erməni dövləti yaratmaq istəyirdilər və onların bu məqsədlərini həyata keçirməkdə St. Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Bakı Soveti də yaxından köməklik etmişdi. St. Şaumyan 1918-ci il martın 15-də çıxış edərkən Bakı Soveti Zaqafqaziya vətəndaş müharibəsinin mərkəzinə və istehkamına çevrilməlidir demişdir. Şaumyan yazırdı:

"Bizim siyasətimiz – vətəndaş müharibəsidir. Kim bu siyasətin əleyhinə gedir, həmin adamlar düşmənlərimizdir."

Əyalətlərdə də tam üstünlük Müsavat partiyasının və Müsəlman Milli Şurasının tərəfində idi. Ona görə də bolşeviklər başa düşürdülər ki, şəhərdə hakimiyyət uğrunda mübarizədə ilk növbədə "Müsavat"ın siyasi təsiri aradan qaldırılmalı və onların sosial dayaqları məhv edilməlidir. Onlar ən müxtəlif metodlarla şəhərdə "Müsavat"ın mövqeyinin bundan sonra

güclənməsinə imkan verməməyə çalışırdılar. 1918-ci ilin yanvar ayında Müsəlman korpusunun komandiri general Əsəd bəy Talışinski Bakıda həbsi şəhərin türk – müsəlman əhalisi arasında qəzəb doğurmuşdu. General-mayor Talışinski rus-yapon müharibəsində Port – Arturun qəhrəmancasına müdafiəsinin iştirakçısı olmuşdu. Şaumyanın göstərişi ilə müsəlman diviziyası qərargahının Bakı vağzalında birbaşa həbs edilməsi xalqın qəzəbinə səbəb oldu. Bakıda və ətraf kəndlərdə əhalinin etiraz nümayişləri başlanmışdı. Növbəti təxribat "Evelina" gəmisində Lənkərana getməyə

hazırlaşan əsgərlərin tərksilah edilməsi hadisəsi oldu. Belə ki, Martın 29-da məşhur kapitalist Ş. Əsədullayevin oğlu, zabit Ə. Əsədullayevin komandanlığı altında "Dikaya diviziya" hissələri Sovet hakimiyyəti orqanlarının icazəsi olmadan (əslində heç icazə də lazım deyildi – müəl.) Lənkərana yolla düşmək üçün Bakı limanında "Evelina" paraxoduna mindilər. Şəhərdə çoxsaylı

erməni silahlı dəstələrinin olmasına göz yuman bolşeviklər, martın 29-da gəmi ilə Lənkərana qayıtmaq üçün toplaşan müsəlman zabit və əsgərlərini St. Şaumyanın tapşırığı ilə tərksilah etdilər. Bu təxribatın təşkilatçıları çalışırdılar ki, azərbaycanlıları cavab hərəkətləri ilə təxribata sövq etsin və onlara qarşı əsl müharibəyə başlamaq

üçün bəhanə əldə etmiş olsunlar. Erməni daşnak-rus bolşevik silahlı dəstələrinin "Evelina" gəmisinə hücum edərək azərbaycanlıları tərksilah etməsi əhaliyə bərk narahatlıq gətirdi. Onlar Bakı məscidlərindən birinin həyətinə yığılaraq Sovet tərəfindən "Evelina" gəmisindən müsadirə olunmuş silahların geri qaytarılmasını tələb edən qərar qəbul etdilər. Növbəti günü müsəlman nümayəndələri silahların qaytarılmasını Sovetdən xahiş etdilər. Arxiv sənədində göstərilir ki, müsavətçilər alınmış silahların qaytarılması haqqında inqilabi komitəyə ultimatum verdilər və bu məqsədlə öz nümayəndə heyətlərini göndərdilər. Həmin gün Hərbi-İnqilab Komitəsində St. Şaumyanın, eləcə də "Müsavat" partiyası nümayəndəsi Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin iştirakı ilə keçirilmiş təcili müşavirədə alınmış silahların "Hümmət" təşkilatı vasitəsilə qaytarılması qərara alındı. Bolşeviklərin rəhbərlərindən biri olan Caparidze də bu tələbin yerinə yetirilməsinə söz verdi, lakin bu zaman küçədə atışma başlandı. St. Şaumyanın qabaqcadan hazırladığı təxribat baş tutdu və bu, Azərbaycanlıların qırğınının başlanması üçün signal oldu. Təxribatın əvvəlində özlərinin bitərəfliyini bildiren Erməni Milli Şurası və ona tabe olan bütün erməni silahlı qüvvələri, sonradan St. Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Bakı Sovetinin tərəfinə keçdilər.

Soyqırımın başlanması

Qırğınların təşkilatçıları, icraçıları...

Erməni daşnak–rus bolşevik qüvvələrinin Azərbaycanlılara qarşı mart qırğınına başlama ərafəsində menşevik, eser, kadet və daşnaklar bütün qüvvələri ilə onlara kömək göstərdi, daha doğrusu, Stepan Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı

Sovetini

müdafiə etdilər. Bakı Sovetinin hərbi-inqilabi komitəsinə rəhbərlik edən erməni Korqanovun yaratdığı "inqilabi" orduya bir nəfər də olsun azərbaycanlı qəbul edilmirdi. Ermənilər isə yeni yaradılan orduya cəlb edilərək ciddi silahlandırılırdı. Bu faktı erməni müəlliflərinin özləri də etiraf etmişdi.

" Bakı Sovetinin ordusunun yalnız adı sovetlərin siyahısındadır, əslində həmin ordu Erməni Milli Şurasına tabe idi. "

Bolşeviklər tərəfindən martın 31-də bütün mübarizəni öz üzərinə götürən inqilabi müdafiə Komitəsi yaradılır . Bu komitənin tərkibinə P. Caparidze, Q. Korqanov, İ. Suxartsev (sol eser), Stepan Şaumyan daxil idilər. Eyni zamanda mart döyüşləri günlərində Bakıda bolşevik dəstəsinin rəisi N. Anançenko, komissarı isə S. Martikyan idi. Azərbaycan əhalisinə qarşı vuruşmada erməni milli hissələrindən istifadə etmək və sağ eserlərin və daşnakların arxasınca gedən rus və erməni fəhlələri Sovet hakimiyyəti tərəfindən mübarizəyə cəlb etmək üçün İnqilabi Müdafiə Komitəsi həmin partiyaların nümayəndələrini də dəvət etmişdilər. Bakıda azərbaycanlılar, erməni daşnak-rus bolşevik silahlı dəstələrinin aktiv fəaliyyətini gördüyündən, özünümüdafiə tədbirləri görməliydi və silaha əl atmağa məcbur idilər. Lakin azərbaycanlıların hərbi təşkilatı və sursatı kifayət qədər deyildi, hətta, demək olar ki, yox dərəcəsində idi. Belə olan halda, təbidir ki, mübarizədə azərbaycanlıların qalib gəlməsi mümkün deyildi. Bunu yaxşı başa düşən St. Şaumyan və erməni daşnakları Bakı şəhərində qabaqcadan planlaşdırılan və xüsusi hazırlıq görülmüş dəhşətli qırğınlara, qarətlərə başladılar. Bütün faciələr azərbaycanlıların yaşadığı məhəllələrdə baş verirdi. Fövqəladə İstintaq Komissiyasının sənədində qeyd olunur ki, Erməni Milli Komitəsinin hərbi drujinası adlandırılan Yeqişa Paxlavununin rəhbərlik etdiyi erməni silahlı dəstəsi müsəlmanların yaşadığı ərəzilərə atəş açmağa başladı. Demək olar ki, eyni bir vaxta Levon Saatsazbekovun erməni dəstəsi şəhərin "Şamaxinka" adlanan hissəsini atəşə tutdu. Martın 19-da səhər tezdən, hələ müsəlmanların oyanmadığı bir vaxta, erməni əsgərləri hücumu keçdilər. Ermənilərin birinci hücumu şəhərin "Kərpiçxana", "Məmmədli" və "Zibilli Dərə" adlandırılan hissəsinə istiqamətlənmişdi. Burada yaşayan əhalinin, demək olar ki, hamısı müsəlmanlar idi. Şəhərin bu rayonu və başqa müsəlman rayonları dənizdən "Ərdəhan" və "Janr" hərbi paraxodlarının toplarından atəşə tutulurdu, Ermənikənd tərəfdən isə, ermənilər toplardan atəş açırdılar. Erməni hərbi hissələri Soveti və bolşevikləri müdafiə bəhanəsi ilə azərbaycanlılara amansızcasına və qəddarcasına divan tuturdular.

Rusların Xəzər dənizində olan hərbi donanması ermənilərin fitvasına uyaraq şəhərin müsəlmanların sıx yaşadığı məhəllələri top atəşinə tutdular. Bu atəş nəticəsində müsəlmanların əsas ibadət yeri sayılan "Təzə pır" məscidinin minarələri ağır zədə aldı. Mənbənin verdiyi məlumata görə rus matrosları müsəlmanlara qarşı çıxış etmək istəmirdilər. Ermənilər onları aldaraq, inandırmışdılar ki, müsəlmanlar rusları, ümumiyyətlə, bütün xristianların hamısını doğrayıblar. Lakin matroslara aydın olanda ki, müsəlmanlar ruslara nəinki toxunmayıblar, əksinə onları müdafiə ediblər və yedizdiriblər, yalnız bundan sonra toplardan atəşi dayadırdılar. Bütün bunlara baxmayaraq, bu top atəşləri nəticəsində hər halda şəhərin tikililərinə və əhalisinə böyük ziyan dəymişdi. Seyid Cəfər Pişəvəri "Bakıdakı ilk Sovet hökumətinin müqəddəratı" adlı məqaləsində yazırdı:

" Mən daşnakların vəhşiliklərini, saysız – hesabsız günahsız adamların, xüsusilə bitərəf iranlıların öldürülüb karvansaralarda meyitlərinin yandırılmasını öz gözümlə görmüşdüm. Bu çox faciəli və nifrətləndirici bir hərəkət olmuşdu. Heç bir əsas və ünvan olmadan yalnız kin və ədavət üzündən daşnakların törətdikləri cinayət hər bir insanın ruhunu sıxıb kədərləndirirdi "

Hətta, daşnak silahlı dəstələri N. Nərimanovun evinə də basqın edərək qardaşını həbs etmiş, özü isə qaçmaqla canını qurtarmışdı.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə yazırdı:

" Bu üzəndir ki, Cümhuriyyətin qurulduğu sırada müsəlləh rus ordusu qüvvələrinə dayanan bolşeviklər, Azərbaycanın baş kəndi Bakını zəbt etdilər, türk – müsəlman əhali üzərində qətli yaptılar"

Bolşevik N. N. Kolesnikova öz xatirələrində həmin dövrdə Bakıda baş verənləri belə şərh edərək yazırdı ki:

" Müsavatçılar sıxışdırılıb şəhərdən uzaqlaşdırılan kimi ayrı-ayrı silahlı daşnak dəstələri şəhərdə qırğına, evləri yandırmağa, talanlar törətməyə, heç bir şeydə günahı olmayan dinc vətəndaşları, başlıca olaraq azərbaycanlıları qətlə yetirməyə başladılar. Erməni silahlı dəstələrinin rəisi Tatevos Əmirov bizimlə sıx əlaqə saxlayırdı. "

Bakı şəhərində müsəlman əhalisinə qarşı ermənilərin törətdikləri qanlı cinayətlərini açıb göstərən sənədlərdə qeyd olunur ki, yaxşı silahlanmış, təlim keçmiş erməni əsgərləri çoxlu miqdarda pulemyotların mühafizəsi ilə hücum edirdilər. Ermənilər müsəlmanların evlərinə soxulur, bu evlərin sakinlərini qırır, onları qılınc və xəncərlərlə doğram-doğram və süngülərlə deşik-deşik edir, uşaqları yanan evin alovları içərisinə atır, üç-dörd günlük çağaları süngünün ucunda oynadır, baş götürüb qaçan valideynlərin atıb getdikləri südəmər körpələrin, demək olar ki, hamısını öldürüb, valideynlərin özlərini isə elə yaxaladıqları yerdə asıb-kəsirdilər. Müsəlmanları qırıb-çatmaqla yanaşı, ermənilər onların əmlaklarını da məhv edir, az-çox qiymətli olan şeyləri isə özləri ilə aparırdılar. Sonralar təkcə bir yerdə torpağın altından 57 müsəlman qadın və qızın meyidi tapılmışdır. Onların qulaqlarını, burunlarını kəsmiş, qarınlarını yırtmışdılar. Fövqəladə İstintaq Komissiyasının sənədlərində həmin hadisələrin şahidlərinin ifadəsinə əsasən, 1918-ci ilin martında, yalnız Bakıda daşnaklar bolşeviklər, menşeviklər və başqa partiyalarla birgə 15

mindən çox günahsız müsəlmanın qətlə yetirildiyi göstərilmişdi. 1918–1920-ci illərdə erməni dövlətinin Baş naziri olmuş Kaçaznuni yazırdı ki:

" Bizim köməyimizlə Bakıda bolşeviklər «Müsavət»i darmadağın etdilər (1918-ci ilin martında), biz isə bolşeviklərin və rus elementlərinin köməyi ilə Bakını türk – tatar qüvvələrindən qoruya bildik."

Ermənilərin dinc müsəlmanları qətlə yetirmələri, yalnız 36-cı Türkiyə polkunun tələbindən və dənizçilərin hədələrindən sonra dayandırılmışdı. Dənizçilər tələb etmişdilər ki, əgər ermənilər müsəlmanları öldürməkdən əl çəkməsələr, onda ermənilərin yaşadığı hissələrə toplardan atəş açacaqlar. "Ərdəhan" və "Krasnovodsk" hərbi gəmiləri şəhərin şərq hissəsində yerləşən limanına yaxınlaşdı. Yalnız bundan sonra ermənilər məcbur olub atəşi və qırğınları dayandırmışdılar. Stepan Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Bakı Soveti isə qırğını dayandırmaq üçün elə bir ciddi cəhd göstərməmişdi. Svyatxovski yazır ki, əksinə, bu qırğınlardan razı qalan və "döyüşün nəticələri bizim üçün əladır" - deyən Şaumyan aprelin 13-də "qələbəni" Xalq Komissarları Sovetinə sevinclə məlumat vermişdi. St. Şaumyanın 1918-ci il aprelin 13-də RSFSR Xalq Komissarları Sovetinə göndərdiyi məktubunda qeyd edilirdi:

"Martın 30-31-də və aprelin 1-də Bakı şəhərində baş vermiş vuruşmada bizim tərəfdən Sovet qırmızı qvardiyası, təşkil etdiyimiz beynəlmillət qırmızı ordu, qırmızı donanma və erməni milli hissələri vuruşurdular. Daha sonra o, yazırdı: Həm yerli Sovetin, həm də buraya gəlmiş Qafqaz ordusunun qüvvələrini hərbi-inqilab komitənin səylərini birləşdirərək

6000 nəfər yaxşı silahlı qüvvə təşkil edə bildik. «Daşnaksütyun»un da 3-4 min nəfərlik milli hissələri var idi, onlar da bizim ixtiyarımızda idi. Milli hissələrin iştirakı vətəndaş müharibəsinə qismən milli qırğın xarakteri vermişdi, lakin buna yol verməmək mümkün deyildi. Biz bilərəkdən buna yol verirdik. Müsəlman yoxsulları böyük zərər görmüşlər."

St. Şaumyanın özü günahsız azərbaycanlıların öldürülməsini etiraf etsə də, yenə də qırğına sinfi don geydirməyə çalışaraq, öz qanlı əməllərinə haqq qazandırmışdı. 1918-ci ilin may ayında St. Şaumyan yazırdı:

" Düzdür, Bakıda yoxsul müsəlmanlardan önlər vardı, lakin onlar bəy və xanlar tərəfindən aldatma yolu ilə Sovet hakimiyyətinə, fəhlələrə qarşı qaldırılmış qara kütlələr idilər."

Stepan Şaumyanın oğlu Suren Şaumyan etiraf edərək yazırdı:

" Hamı bir səslə deyir ki, Bakıda erməni – tatar qırğını gedir və bu qırğını ermənilər törətmişdir."

1918-ci il aprelin 28-də bolşevik Ter-Qabrielyanın Həştərxandan Şaumyana yazdığı məktubunda qeyd edirdi:

" Hazırda Bakıdan kütləvi surətdə gələn rusların sosial vəziyyətindən asılı olmayaraq, hər hansı birindən Bakıda Sovet mübarizəsi haqqında soruşduqda, hamısı bir səsə deyir ki, Bakıda erməni – tatar qırğını gedir və qırğın ermənilər tərəfindən törədilib."

Erməni Milli Şurasının orqanı olan və Bakıda çap edimiş "Naşa vremya" (rus dilində) qəzeti yazırd:

" Heç kim inkar edə bilməz ki, Bakı şəhərində müsəlman əhəlisinə qarşı, ayrı – ayrı erməni qrupları, yaxud erməni olmayanlar, vəhşilikləredilmişdi."

Bakıda Azərbaycanlıların soyqırımı zamanı təxmini hesablamalara görə, 15–20 min azərbaycanlı öldürülmüşdür.